

Першыя помнікі новай беларускай літаратуры

II. „Тарас на Парнасе“

Гэтая паэма на сваёй ідэалагічнай накіраванасці і мастацкіх прыёмах блізка стаіць да «Энеіды навыварат», да парадыйна-травестыйных твораў наогул. Аднак, «Тарас на Парнасе» адрозніваецца ад «Энеіды навыварат» арыгінальнасцю сюжэта і характарам паэтычнага майстэрства.

Дакладна невядома, хто і калі напісаў гэты твор. Аўтарства яго праф. Доўнар-Запольскі прыпісвае Дуніну-Марцынкевічу. Ёсць думка (Е. Раманава), што яго напісалі студэнты Горы-Горацкага інстытута. Аднак, усё гэта толькі меркаванні і здагадкі. Адно з'яўляецца бяспрэчным, што ён напісан адукаваным аўтарам, перадавым чалавекам свайго часу, які добра ведаў сучасную літаратуру, таленавітым паэтам, які сімпатызаваў перадавым пісьменнікам рускай і польскай літаратуры — Пушкіну, Лермантаву, Гоголю, Міцкевічу, Кахановскаму. Аб гэтым сведчаць радкі паэмы, у якіх з павагай гаворыцца аб вялікіх пісьменніках-класіках:

Во, нешта разам зашумела,
Народ раздаўся на канцы;
І, як-бы птушкі праляцелі
Чатыры добрых малайцы.
Народ—то быў усё не такоўскі;
Міцкевіч, Пушкін, Кахановскі
І Гоголь шпарка каля нас
Прайшлі, як павы, на Парнас.

У паэме ёсць строфы, у якіх паказваецца руская літаратурная рэчаіснасць 30-х і 40-х гадоў XIX стагоддзя. З гэтых строфаў можна даведацца аб часе напісання паэмы і аб антыпатыях аўтара да рэдактара «Северной пчелы» пісьменніка Ф. Булгарына, які выступаў з фельетонамі супроць Пушкіна і Гоголя ў 1836 і 1842 гадах. Аўтар паэмы, відаць, ведаў аб гэтых выступленнях Ф. Булгарына супроць вялікіх рускіх пісьменнікаў, бо ён пісаў, высмейваючы рэдактара «Северной Пчелы»:

Усе з сабой цягаюць кніжкі,
Аж з іншых пот ручком плюшчыць,
Друг дружны выцскаюць кніжкі,
Аж нехта прамеж іх крычыць:
«Памалу, братцы! Не душыце
Мой фельетон вы і «Пчелу»,
Мяне-ж самога вы пусціце
І не дзяржыце за палу!
А не, дык, да душы, у газете
Я вас аблаю на ўвесь свет,
Як Гоголя ў прошлым леце—
Я-ж сам рэдактар ўсіх газет.

Калі ўзяць пад увагу радкі «Я вас аблаю на ўвесь свет, як Гоголя ў прошлым леце», (а Булгарын ляў Гоголя ў 1836 і 1842 г.), дык можна сцвярджаць больш-менш дакладна — паэма была напісана ў 1837 або ў 1843 гадах.

Для высвятлення ідэалагічнай асновы паэмы варта падкрэсліць, што Булгарын, як ненавісны, відаць, аўтару пісьменнік, і сябра Булгарына — Грэх, які напісаў граматыку для семінарыяў, з'яўляецца высмейваюцца ў «Тарасе на Парнасе».

Гляджу сабе — аж гэта ківы,
Кароткі, тоўсты, як кабан,
Плюгавы, дужа нечэрасівы,
Крычыць, як ашалеў, пан.
Нясе вялікі мех пан гэты,
Паўным-паўносьнякім набіты,
Усё там кніжкі ды газеты,
Ну, як каробачык які.
Таварыш поплеч з ім ідзе
І несці кніжкі пасабляе,
А сам граматыку нясе,
Што ў семінарыях абуваюць.

Паэма «Тарас на Парнасе» доўгі час распаўсюджвалася ў рукапісах і вуснай перадачы, і таму зрабілася фальклорным творам. Многія ведалі яе напаміць. Толькі ў 1889 годзе яна была надрукавана ў газеце «Мінскі лiсток», а затым у 1890 годзе ў «Смоленском вестнике». Пасля паэма выходзіла ў шматлікіх асобных выданнях.

Па сваёй кампазіцыі і сюжэту паэма «Тарас на Парнасе» вельмі прыгожы твор. У цэнтры апавядання — рэальны вобраз беларускага селяніна-палясоўшчыка Тараса. Ва ўступнай частцы паэмы даецца аўтарская характарыстыка Тараса, які служыць у пана. Ён з'яўляецца чалавекам добрасумленным, чэсным, працавітым, рухавым. За гэта яго любяць пан і пані.

Ці знаў хто-братцы, з вас Тараса,
У палясоўшчыцках што быў?
На Пуцявішчы, у Панаса
Ён там ля лазні блізка жыў.
Што-ж? Чалавек ён быў рахмані,
Гаряці ў губы ён не браў.
За тое-ж ў ласцы быў у пана—
Яго пан дужа шанаваў.
Любіла то-ж Тараса й паня.
І вайт ці разу не збрахаў.
За тое-ж ён балота з раніў.
Да цёмнай ночы пільваваў.

І вось, аднойчы, Тарас, устаўшы «нешта дужа рана», пайшоў у свой звычайны абход панскага лесу. Тут яму «у пушчы па-

між мхоў» сталася прыгода, ён убачыў мядзведзя, які ішоў проста на яго. Палясоўшчык пачаў страляць, але стрэльба не паліла. Тарас спужаўся, ускочыў на зломаную лясіну, паслізнуўся і старчаком паляцеў у нейкую яму.

Ляцеў ці доўга я ці мала,
Таго чыж не ўзямаю.
Але ўжо ладна расвітала,
Як я аваліўся на зямлю.

З зямлі Тарас устаў, ачысціўся ад гразі, «дастаў з табакай рагавень, напіхаў цяртухай», закурыў, закінуў за плечы стрэльбу і стаў глядзець па баках, захипляючыся навакольнай прыродай:

А—вохні мне! як там прыгожа!
Ну, быццам хто намалываў!
Чырвоны красці, мак і рожкі,—
Ну, як сукекку хто паслаў.
І ступіць ёсць там, дужа стройна
Піюць, палеш за сатаўя!

Пастаяўшы некаторы час, любуючыся характам прыроды, Тарас убачыў нейкага круглатварага хлапчыну, кудравага, як барана, з лукам за плячыма. У хлапчыны Тарас спытаў, куды ідзе гэта дарога. Хлапчына адказаў Тарасу, што дарога гэтая з таго света, ідзе проста на Парнас. Крыху падумаўшы, «што за шайтан Парнас такі», Тарас пайшоў «проста тэй дарогай, узяўшы ў рукі добры кій».

Прайшоў аёрт дзевяць той дарогай,
Аж бачу я—гара стаць;
Пад тэй гарой народу многа,
Як-бы аёрман які ківаць.
Прайшоў я блізкай, што за ліха:
Народ не просты, усё паны,
Хто дужа шпарка, хто паціху,
Усе лезуць на гару лям.

Людзі, якія лезуць на гару Парнас, пражныя, яны «гатоў адзін другога з'есць», з іх «кожны морду ўперад суець, каб першым на гару узлезць». У гэтай грамадзе знаходзіцца і рэдактар «Северной Пчелы», пісьменнік Булгарын, які лаецца і крычыць «як ашалелы пан». Тут і яго напледнік Грэх. Яны таксама штурхаюцца і імкнуцца першымі ўзлезці на гару. Пушкін, Лермантаў, Міцкевіч, Гогаль, Жукоўскі праходзяць на Парнас пры асаблівай павазе з боку народа. Тарас сярод людзей «штурхаўся і ціснуўся, што ёсць пары» і прабраўся на гэтую гару.

На гары Тарас убачыў не парнаскую, а зусім звычайную абстаноўку: «панскі двор», кругом якога тын яловы. А на дварэ тым свінні ходзяць,—

Сабакі, козы, бараны.—
Знаць і багі хавіштва водзяць,
Калі дзяржаць свіней яны.
На грошы ў тронкі тут гуляюць
Парнаскі хлопцы-дзяцюкі.
А хто капейкі з іх не маець,
Той лупіць толькі на шчаўнякі.

І калі Тарас увайшоў да багоў у хату, то здзівіўся: «як у казарме тут салдатаў—багоў няможна пашчытаць». І кожны бог заняты сваёй справай: «Хто курыць піпку, хто смяецца», а хто спявае песні, «шаўцы на лаўцы шыюць багіням хадакі», «багіні-ж у начоўках мыюць багам кашулі і парткі». Сатурн, размачыўшы лыкі, падплятае лапці; Нептун «чыніць сеці і восці садзіць на шасты», Марс з Геркулесам б'юцца, «пацяшаючы старога Зеўса»; Зеўс мяжыць на печы, паклаўшы ў галаву сермягу і «нешта ў барадзе шукае»; Венера, як багіня хараста, наводзіць свой туалет: «маслам мажыць валасы, ды нечым белым твар свой беліць»; «Амур-жа з дзеўкамі жартуе», іграе на гусях, пяе песні. Калі настаў час абеду, дык «затраслася ўся гара: Зеўс на печы зварухнуўся, зяўнуў і дужа пацягнуўся і кажа: «есці ўжо пара». Багіня Геба рыхтуе стол, налівае ў чаркі гарэлкі, прыносіць «букатку хлеба» і багі садзяцца абедаяць.

Во, з усёго сабралісь веба,
Як тараканы каля хлеба,
Багі паселі ўкруг стала.
Стравы смачныя з печы Геба
Насіць да столу пачала.

Стравы былі чыста сялянска-беларускія:

Наперш дала яна кашусту,
Там са шкарскамі вузлеш,
На малаці крупеню густу
Дае уволю, толькі еж.
І з пастаялкай жур сплюдзёны,
А з кашы сала аж шкелю,
Ды і гусіціны праконай
Уволю ўсім багам было.
Як прыясла на стол каўбасы,
Бліны аўсяны ў рэшаце,
Аж сліні падяклі ў Тараса
І забурчэла ў жываце.

Багі зусім на сялянскі манер абедаяць, п'юць гарэлку, наліваючы «з насадкі ў чаркі», падвыпіўшы, запяваюць песні. Прычым, Бах (Бахус—бог віна) «пеў такі прыпеўкі, што аж не можна гаварыць, аж засароміліся дзеўкі, так стаў ён брыдка развадзіць».

А Зеўс тымчасам насцябаўся,
Што носам чуць зямлю не рыў,—
Ен вочы пльончыў і ківаўся
Ды быццам нешта гаварыў.

Падвыпіўшы, багі і багіні ўсталі з-за сталаў, як усё паелі, папілі, пачадзі іграць на дудцы і некаторыя з іх скакаць:

Узяўшы хустачку, Венера
Пайшла мяцеліцу скакаць,
Прыгожа, стройна цераз меру,
Пяром не можна апісаць.
Чырвоная, тоўста, круглаліца
І вочы, як па каласе;
Як жар гарыць ў яе спадніца,
Істужка ўліцева ў касе.

Амур, яшчэ «хапіўшы кілішак гарэлкі», весялей пачаў іграць на жалейцы і пець песні; «Нейтун з прыгожанькай наядай пайшоў ў прысядку казака»; «Юпітэр з Вестай пусціўся ў пляс, як-бы жаніх перад нявестай»; а «Марс у новых ботах», «з німфамі скакаў да поту, гуляў у жмуркі і шалеў».

І кожны бот так расплясаўся,
Што аж не можна ўдзяркаць,
А хто гарэлкі наслядаўся,
Таго пад лаўку класі сьцаць.

За ўсім гэтым Тарас назіраў, але «як зайграў дудар плясуху, ніяк Тарас наш не ўцярапеў, і з лавы ён, што меўшы духу, скакаць на хату паляцеў»:

Як стаў прыступваць агошам,
Аж рот разявілі багі:
То ён прысьвісне, то прытошне,
То шпарка пойдзе ў кругі.

Юпітэр глядзеў і дзівіўся скокам Тараса, але ў канцы перапыніў, спытаўшы: хто ён такі? Тарас адказаў, што ён палясоўшчык, што ён рана выйшаў са двара, сюды прышоў «да паўдня яшчэ» і што яму «дужа захацелася есці». Зеўс зараз-жа кінуў Гебе, тая наліла ў міску крупені і разам з ладным акрайцам хлеба падала Тарасу. Паеўшы ўдосталь крупені, Тарас падзякаваў багоў, прывязаў кашэль за плечы, «сбраўся ўжо ісці дамоў». Але тут яго падхапілі зефіры (лёгкая вятры): хто за руку, хто за пояс — і панеслі цераз Парнас дамоў:

Няслі на скрыдлах, быццам вецер,
І проста прылялі ў наш лес.
Гляджу я: «Мусіць ужо вечар,
Бо маладзёк на неба ўзлез...»

З сюжэта паэмы «Тарас на Парнасе» відаць, што гэта гумарыстычна-сатырычны,

высока мастацкі твор. Асноўная ідэя яго — крытыка прыныцаў эстэтыкі дваранскага класіцызма і сцвярджэнне эстэтычных прыныцаў рэалізма і народнасці ў паэзіі. У вобразах грэчаскай і рымскай міфалогіі, уведзеных у паэму, высмейваюцца эстэтычныя прыныцы дваранскага класіцызма. Вобраз Тараса, чалавека з народа, супроцьстаўляецца багам, займае цэнтральнае месца ў творы.

Тарас — жывы чалавек, выразны тып беларускага селяніна. Гэта — першы рэалістычны вобраз у новай беларускай літаратуры. Ён стварае нацыянальны каларыт паэмы. У ім можна бачыць такія нацыянальныя рысы характара народа, як працавітасць, чэснасць, дасціпнасць, настойлівасць, аптымізм. Душой паэмы з'яўляецца народны гумар і сатыра. Усе міфалагічныя вобразы пададзены, як мы бачым, у ясным святле гумара, які пераходзіць часам у сатыру. Вельмі смешна выглядаюць міфалагічныя багі, якія трапілі ў тыповыя абставіны народнага, сялянскага быту.

Форма апавядання (аўтар апавядае вуснамі самога Тараса) дае магчымасць увядзення ў паэму каларытнай народнай лексікі. Мова паэмы чыста народная, прыгожая, з асаблівасцямі дыялекта Магілёўшчыны. Верш паэмы лёгкі, дынамічны, прыгожы, вытрыманы ў сілаба-танічнай сістэме чатырохстопнага ямба, які родніцца з характэрным і мілагучнасцю пушкінскага верша.

Усё гэта сведчыць аб вялікім гісторыка-літаратурным значэнні «Тараса на Парнасе» ў развіцці новай беларускай паэзіі. Паэмамі «Энеіда навыварат» і «Тарас на Парнасе» былі накладзены асновы крытычнага рэалізма і народнасці ў беларускай літаратуры.

